

آثار اقتصادی – اجتماعی و محیط زیستی سکونتگاههای مشمول جابه‌جایی ناشی از ایجاد سدها (مطالعه موردی سد گتوند علیا، رودخانه کارون)

علیرضا رحمتی*^۱، اصغر نظریان^۲

۱ دانش آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

۲ استاد گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۰/۷؛ تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۱۰/۲۷)

چکیده

در ۵۰ سال اخیر ایجاد سدها، بسیاری از رودخانه‌ها را حتی در مقیاس جهانی در معرض انحراف و تغییر شکل قرار داده است و در همین ارتباط، در سطح کشورهای جهان، حدود ۴۰ تا ۸۰ میلیون نفر به واسطه احداث مخازن سدها از محل زندگی خود جابه‌جا و به محل‌های دیگر انتقال یافته‌اند و این موضوع پیامدهای وسیع اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیط‌زیستی زیادی را در پی داشته است. ایران نیز به دلیل ایجاد سدهای بزرگ از این‌گونه تبعات مستثنی نبوده و در اکثر سدهایی که در ایران ایجاد شده، یا در دست ایجاد است با جابه‌جایی و اسکان مجدد سکونتگاههای پشت مخزن سد و تبعات اجتماعی – اقتصادی آن مواجه بوده است. تحقیق حاضر این مسائل را با مطالعه سد گتوند علیا بر روی رودخانه کارون مورد آزمون قرار داده است. در این ارتباط ویژگی‌های جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی سکونتگاههایی که در پشت مخزن سد گتوند علیا قرار داشتند، با استفاده از روشهای آماری تجزیه و تحلیل شده و برای تعیین راهبردهای اسکان مجدد با استفاده از مدل سوات تمایلات و گرایش‌های کمی و کیفی افراد و خانوارهای ساکن مورد بررسی قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: سد، اسکان مجدد، آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مدل سوات، سد گتوند علیا.

سرآغاز

اهمیت سد و سدسازی بر کسی پوشیده نیست. طی هزاران سال مردمان سرزمین‌های مختلف به منظور مهار آب‌ها و تأمین آب آشامیدنی، آبیاری و اخیراً آب مورد نیاز صنایع به احداث سد پرداخته‌اند. طی دهه ۱۹۵۰ میلادی، همزمان با گسترش جمعیت و رشد فعالیت‌های اقتصادی، سدها به‌عنوان ابزاری مناسب برای پاسخگویی به نیازهای آبی و تأمین انرژی مورد توجه قرار گرفته و از آن پس، لااقل ۴۵۰۰۰ سد بزرگ در کشورهای مختلف احداث شده است. هم اکنون تقریباً نیمی از رودخانه‌های جهان حداقل دارای یک سد بزرگ هستند. نحوه احداث و پیامدهای اجتماعی- اقتصادی سدها به‌صورت مسئله‌ای جهانی و در محافل بین‌المللی مطرح شده است، که اثربخشی سدها بر جوامع و آبادی‌های مجاور، نحوه معیشت مردمان و ساکنان حوزه‌های پیرامونی و نیز اکوسیستم‌ها از این‌گونه مسائل به شمار می‌رود. واقعیت این است که خانوارهای ساکن در این آبادی‌ها اغلب به جنبه‌ها و آثار مثبت احداث سد واقف و معترف هستند، اما دل‌مشغولی‌هایی جدی نسبت به آینده زندگی و فعالیت خود، خانواده و گاهی سرنوشت جامعه روستایی خویش دارند که به نظر می‌رسد مطالعه و جست‌وجوی راهکارهایی که کمترین آسیب را به آنان برساند، باید به‌طور جدی در دستور کار مجموعه مطالعات احداث سد قرار گیرد.

بنابراین ممکن است که آثار کلی این جابه‌جایی به‌صورت مشکلات اجتماعی و اقتصادی از جمله بیکاری، ناهنجاری‌های اجتماعی نظیر جرم و جنایت، کاهش تولید، مهاجرت‌های ناخواسته و بیماری‌های روانی و احساس بیهودگی و از دست دادن پشتوانه فرهنگی ظاهر شود. از این‌رو در طرح‌های بزرگ بهتر است به این جنبه از زندگی مردم ساکن در محدوده طرح توجه بیشتری شود و سعی شود با برنامه‌ریزی علمی جابه‌جایی مردم (اسکان مجدد) صورت گیرد تا بخش مهمی از آثار منفی طرح‌های بزرگ در زمینه مسائل محیط‌زیستی بویژه مسائل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کاهش یابد.

یکی از مهم‌ترین مسائل سدها در زمان اجرا و پس از آن ابعاد محیط‌زیستی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بحث جابه‌جایی سکونتگاه‌هایی است که در پشت مخزن سد قرار می‌گیرند. این نوع جابه‌جایی با توجه به این‌که از روی اضطرار صورت می‌گیرد به جابه‌جایی اجباری، یا اسکان اجباری معروف است. ایجاد سدها باعث تغییر الگوهای کاربری اراضی، آب و سایر منابع طبیعی

شده و می‌تواند در گستره‌ای وسیع تأثیرات منفی بگذارد. این تغییرات سبب وارد آمدن خسارات به روستاییان می‌شود و به همین دلیل ساختار اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و شبکه‌های مربوط گسیخته شده و ارائه خدمات اجتماعی و غیره را با مشکلاتی مواجه می‌سازد.

از دیدگاه جغرافیای کاربردی، بنیان‌های جغرافیایی مولفه‌های مختلف محیطی، اقتصادی و کالبدی- فضایی را در بر می‌گیرد و به‌منظور استفاده بهینه از بنیان‌های جغرافیایی در برنامه‌ریزی توسعه پایدار روستایی، (نصیری، ۱۳۸۴) آمایش سکونتگاه‌های روستایی براساس جغرافیای ادراک محیطی و رفتار باید انجام بگیرد (فرید، ۱۳۷۵). با توجه به این‌که نظام اکولوژیک و نظام اجتماعی، فرهنگی در سکونتگاه‌های روستایی و نواحی مختلف ایران متفاوت است. بنابراین نمی‌توان برای تمامی نواحی از یک سازوکار برنامه‌ریزی و توسعه استفاده کرد. به عبارت دیگر هرگونه برنامه‌ریزی باید از فیلتر جغرافیای ادراک محیطی و رفتاری سکونتگاه‌های روستایی بگذرد و هر طرح و پروژه‌ای باید براساس تطبیق با این سازوکار انجام بگیرد (استعلاجی، ۱۳۸۴). در حقیقت عوامل گوناگون طبیعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، مذهبی، نظامی، ارتباطی و مانند آن به سکونتگاه روستایی از نظر مکانی- فضایی، هویتی خاص می‌بخشد و تغییر هر یک از این عوامل می‌تواند اهمیت و نقش هر موقعیت را دگرگون کند (سعیدی، ۱۳۸۶). لذا تلاش بر شناخت فرایندهای به‌وجود آورنده انواع مکان‌ها، یا بر ملا شدن ماهیت چشم‌انداز جغرافیایی از نظر انتخاب اصلح انسان و فعالیت آن در نظام بخشیدن به مکان از اهمیت ویژه برخوردار است. به‌طوری‌که توجه به نقشه‌های ذهنی که پدیده مؤثری در نظام بخشی مکان، یا سازمان فضای جغرافیایی، بویژه در انتخاب سکونتگاه‌هاست، اهمیت زیادی دارد و لازم است در سازماندهی فضا به این قبیل انتخاب‌های محیطی توجه شود (بدری‌فر، ۱۳۷۹).

از دیدگاه جغرافیای کاربردی، مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه پایدار با تکیه بر نظریه سیستم‌ها و با تأکید بر نگرش سیستمی انجام می‌گیرد (استعلاجی، ۱۳۸۴). در نگرش سیستمی این محیط ادراکی، انسان است که با توجه به تصاویر برگرفته از محیط، ارزیابی آنها از محیط، تصمیم‌گیری آنها در مواجهه با محیط و در نهایت رفتاری که از خود ظاهر می‌سازند در مطالعات جغرافیایی، خاصه جغرافیای کاربردی هر روز که می‌گذرد اعتبار بیشتری پیدا می‌کند (بدری‌فر، ۱۳۷۹).

مجددهایی است که منشاء دلایلی بجز بالا بردن مستقیم سطح زندگی و رفاه مردم است، اگرچه ممکن است به این هدف نیز نائل آیند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵). مطالعات و تجربیات نشان می‌دهند که رابطه نزدیکی بین دلایل جابه‌جایی، تجمع و میزان موفقیت آنها وجود دارد. اساساً شانس موفقیت اسکان مجددها و تجمع‌های داوطلبانه و برنامه‌ریزی شده بسیار بیشتر از اسکان مجددهای اجباری و برنامه‌ریزی نشده است. در بیشتر اسکان مجددهای برنامه‌ریزی نشده، میزان مشارکت و همکاری مردم چندان زیاد نیست (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵).

اسکان مجدد غیرارادی (ناخواسته) دارای ۴ مرحله به شرح ذیل است: مرحله اول: برنامه‌ریزی، مرحله دوم: ترک محل، مرحله سوم: انتقال از محل به محل جدید و مرحله چهارم: دوباره‌سازی (احیا). این چهار مرحله برگرفته شده از مدل چهار مرحله‌ای اسکودر (Scudder, 1991) است (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۳).

مسئله تغییرات اجتماعی و سکونت اجباری همواره در طول تاریخ با موضوع توسعه همراه بوده و در سابقه روند تکاملی کشورهای صنعتی و کشورهای در حال توسعه به ثبت رسیده است. مشکل اصلی در جابه‌جایی اجباری پیامدهای منفی آن فقر و کاهش سطح معیشت مردم است که با اهداف توسعه‌ای کشورهای در حال توسعه کاملاً در تضاد است. این موضوع از آن‌رو جدی است که بیشتر این افراد، قبلاً با فقر شدید و شرایط نامطلوب زندگی مواجه بوده‌اند و آثار منفی سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی، آنها را در وضعیت بدتری قرار می‌دهد. افرادی که در چنین موقعیت‌های نامناسبی مثلاً اطراف سدها ساکن هستند، عموماً افراد بومی، اقلیت‌های قومی و روستانشینان هستند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵).

از مهم‌ترین مباحث اجتماعی در کنار مباحث فنی مربوط به ساخت سازه‌ها تغییرات و آثار اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی و روانی ناشی از احداث سد در جوامع انسانی است، به‌طوری‌که ساخت سدهای بزرگ، منجر به جابه‌جایی ۴۰ تا ۸۰ میلیون نفر در سراسر دنیا شده است. بسیاری از آنها اسکان مجدد نشده، یا خسارت کافی دریافت نکرده‌اند. بین سال‌های ۱۹۸۶ تا ۱۹۹۳ به‌طور تقریبی سالانه ۴ میلیون نفر به علت آغاز ساخت سد به‌طور متوسط ۳۰۰ عدد در هر سال، جابه‌جا شده‌اند (کمیسون جهانی سدها، ۱۳۸۶). وقتی مردم به اجبار جابه‌جا می‌شوند، نظام تولید رو به ویرانی می‌گذارد، چرا که بیشتر شغل‌ها، زمین‌های

اصولاً در برابر این سوال که «چه سیاست، یا سیاست‌هایی باید در ارتباط با مسائل و مشکلات روستاها اتخاذ شود» نظرها و دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد که در دسته‌بندی کلی می‌توان آنها را به «نظریه‌های مخالف برنامه‌ریزی» و «نظریه‌های موافق برنامه‌ریزی» برای جلوگیری از نابودی تدریجی روستاها تقسیم کرد. در نظریه‌های برنامه‌ریزی عقلایی، توسعه برنامه‌ریزی شده، روستاها را به‌منظور عقلانیت بخشیدن به سرمایه‌گذاری‌های دولت و بهبود رفاه روستاییان پیشنهاد می‌کند. فرض اساسی این دیدگاه آن است که رابطه معنی‌داری بین رشد و توسعه اقتصادی و دسترسی به امکانات و خدمات زیربنایی وجود دارد، بنابراین مهم‌ترین پدیده مورد بحث در این سیاست، جابه‌جایی برخی از روستاهاست که در ادبیات علمی از آن به‌عنوان «اسکان مجدد» نام برده می‌شود. مهم‌ترین دلایل این‌گونه اسکان مجدد، سوانح طبیعی مانند سیل، زلزله، خشکسالی، رانش زمین و ... عوامل سیاسی همچون جنگ و طرح‌های عمرانی نظیر سدها، جاده‌ها و غیره است.

اسکان مجدد به معنی هر نوع جابه‌جایی یا تغییر اساسی در محل سکونت خانوارهاست (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵). به عبارتی دیگر، اسکان مجدد ناگزیر، ناخواسته، یا اضطراری این است که پروژه، یا طرح توسعه منتج به خسارت‌های غیرقابل اجتناب جابه‌جایی می‌شود که افراد، یا خانوارهای خسارت دیده چاره‌ای جز برقراری دوباره معیشت، درآمد و دارایی خود در جای دیگر ندارند؛ جابه‌جایی هنگامی ناخواسته به‌شمار می‌آید که بدون اطلاع دقیق و موافقت افراد و خانوارهای ذی‌ربط به انجام رسد و به هر حال، اگر هم از آن اطلاع داشته باشند، نتوانند از انجام آن جلوگیری کنند (بانک توسعه اسلامی، ۱۳۸۸).

در ارتباط با اسکان مجدد تقسیم‌بندی‌های مختلفی تا کنون براساس معیارهای مختلف مانند اجباری، یا داوطلبانه بودن، برنامه‌ریزی شده، یا بدون برنامه‌ریزی، با کمک، یا بدون آن و غیره صورت گرفته است، یکی از این تقسیم‌بندی‌ها، تقسیم‌بندی ارائه شده با اسکاپ است. براساس این تقسیم‌بندی، اسکان مجدد به دو شکل عمده برنامه‌ریزی شده و برنامه‌ریزی نشده تقسیم می‌شود. اسکان مجدد برنامه‌ریزی شده به آن دسته از اسکان مجددها اطلاق می‌شود که با قصد و هدف قبلی طراحی و به مرحله اجرا گذاشته شده و بیشتر با هدف سیاست‌های توسعه روستایی و به‌منظور بالا بردن سطح زندگی و رفاه مردم صورت می‌گیرند. در مقابل، اسکان مجدد برنامه‌ریزی نشده اسکان

نتیجه‌ای جز پایین آمدن بهره‌وری شخصی ندارد همچنین همین عامل شخصیتی افراد در این جوامع بدون تجویزهای جنبی مشکلات زیادی را دامن زده است (آسایش، ۱۳۷۴). معمولاً جابه‌جایی یک فرد شهری با یک فرد روستایی با توجه به نوع فعالیت اقتصادی و تعامل اجتماعی کاملاً متفاوت است. چرا که فرد روستایی کاملاً از نظر معیشت به محیط خود وابسته است و بسته به نوع فعالیت که بیشتر کشاورزی و دامداری است به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از محیط ارتزاق و امرار معاش می‌کند، در نتیجه در صورت جابه‌جایی کلاً باید محیط را ترک کرده و در صورت انتقال به شهر با توجه به این که تنها حرفه و هنر اصلی وی بیشتر کشاورزی و دامداری است منجر به از دست دادن یگانه پیشه خود شده و معمولاً در شهر به حاشیه‌نشینی و شغل‌های کاذب می‌پردازد که این مسئله خود تبعات اجتماعی نابسامانی را برای شهر به‌وجود می‌آورد (رحمتی، ۱۳۸۸).

جابه‌جایی مردم در طرح‌های توسعه مناطقی که سالیان دراز در آن زندگی کرده‌اند همواره با مشکلاتی از قبیل تنش‌های اجتماعی، بیماری‌های روانی و سرگردانی روبروست. حتی برنامه‌ریزی‌های دقیق که در بعضی از طرح‌ها برای جابه‌جایی مردم به عمل آمده نتوانسته است بر این مشکلات فایق آید.

براساس مدل فقر زدایی و بازسازی سرینیا (CERNEA)، جابه‌جایی باعث محرومیت‌های اجتماعی گروهی از مردم می‌شود که اوج این محرومیت، جابه‌جایی فیزیکی از سرزمین جغرافیایی و اقتصاد و محرومیت از شبکه خدمات اجتماعی است. بنابراین مردم تحت تأثیر با گستره وسیعی از خطاهای فقر، به حاشیه رانده شدن، عدم امنیت غذایی، از دست دادن منابع عمومی و انفصال اجتماعی مواجه هستند، این موضوع منجر به از دست دادن توان برگشت‌پذیری توان اجتماعی فرهنگی می‌شود. خطرهای اقتصادی اصلی مردم اثرپذیر، از بین رفتن معیشت و درآمد (حاصل از زمین‌های زراعی، منابع آب سطحی و زیرزمینی، شیلات و غیره) و تغییر در دسترسی و منابع تولیدی است. از بین رفتن قدرت اقتصادی همراه با از کارافتادگی سیستم‌های معیشتی، سبب از بین رفتن موقت، دایمی و گاهی بدون بازگشت استانداردهای زندگی می‌شود. خطرها و عدم قطعیت بزرگ‌تر هنگامی به‌وجود می‌آید که منابع مختلف معیشتی از بین می‌رود. جابه‌جایی اجباری بافت اجتماعی را متلاشی کرده و باعث از بین رفتن نظام اجتماعی- فرهنگی می‌شود (کمبسیون جهانی سدها، ۱۳۸۶).

مرغوب و سایر دارایی‌های درآمدزا نابود شده و سطح عمومی بهداشت نیز رو به تنزل می‌گذارد. گروه‌های خویشاوندی و شبکه‌های غیررسمی اجتماعی پراکنده می‌شوند. ارتباط بین تولیدکنندگان و مشتریان، غالباً گسسته شده و بازار محلی نیروی کار بشدت دچار عدم کارایی می‌شود و در پاره‌ای موارد هم لازم است که مقبره‌ها و زیارتگاه‌های تاریخی و مذهبی نابود شوند که این موضوع باعث گسستن ارتباط مردم با نیاکان و هویت فرهنگ می‌شود. تمامی موارد فوق، سبب بدتر شدن شرایط زندگی مردم شده و علاوه بر این، زمانی که جابه‌جایی‌ها شدید باشند، اقتصاد محلی و منطقه‌ای دچار ضعف می‌گردد (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵).

بحث و بررسی درباره تحولات اجتماعی مناطق مختلف برای برنامه‌ریزی دقیق و دستیابی به راه حل مسائل و توسعه منطقه‌ای کاری ضروری و اجتناب ناپذیر است. تحولات اجتماعی و اقتصادی آثار مهمی در نواحی و زندگی روستایی دارند. این آثار می‌تواند بر حسب شرایط محیطی، سیستم‌های اقتصادی و نهادهای اجتماعی متفاوت باشد. گاهی تحولات مزبور، نقش مثبتی در زندگی نواحی روستایی ایفا می‌کنند، اما زمانی باعث بروز تعارضاتی در نواحی روستایی می‌شوند (افراخته، ۱۳۸۴).

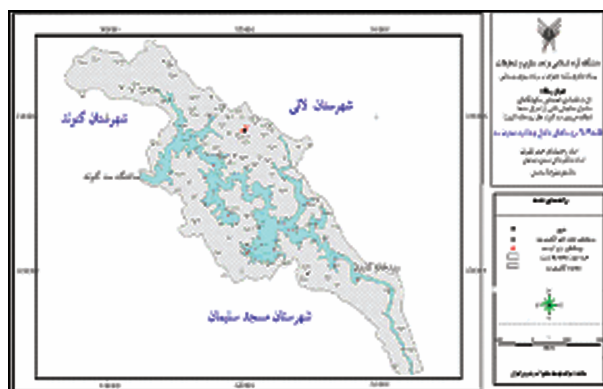
بسیاری از دخالت‌های انسان به‌منظور تغییر شکل منابع طبیعی برای انجام فعالیت‌های عمرانی، بویژه ساختن طرح‌های بزرگ مقیاس زیربنایی، باعث نوعی جابه‌جایی مردم از خانه و زندگی آنها می‌شود. شاید سدهای بزرگ در میان طرح‌های بالا از این لحاظ منحصر به فرد باشند که می‌توانند به دلیل سد کردن رودخانه، تأثیرات گسترده و پر دامنه‌ای بر اکوسیستم داشته باشند. نتیجه پیامدهای اجتماعی و فرهنگی یک سد از نظر کالبدی با اهمیت و از نظر محلی مختل‌کننده و در دراز مدت و اغلب برگشت‌ناپذیر است. سدهای بزرگ به‌طور چشمگیری بسیاری از حوضه‌های رودخانه‌های جهان را تغییر داده‌اند و این تغییرها با پیامدهای محلی مداوم و معمولاً اجباری روی زندگی، معیشت و بنیان‌های اجتماعی و فرهنگی میلیون‌ها مردم ساکن در این مناطق همراه بوده است.

در بحث اسکان اجباری باید دقت داشت که جابه‌جایی یک فرد روستایی به محیط، یا جامعه‌ای دیگر نظیر شهر به دلیل تفاوت ویژگی‌های شخصیتی ممکن است وی را دچار اضطراب، تنش‌های روحی و از خودبیگانگی کند و در نتیجه اراده و آزادی عمل خود را از دست بدهد؛ بدیهی است که در محیط کاری

مواد و روشها

معرفی محدوده مورد مطالعه

طرح سد و نیروگاه گتوند علیا آخرین سد در منتهی‌الیه سلسله جبال زاگرس است که بر روی رودخانه کارون احداث می‌شود. ساختگاه طرح سد و نیروگاه آبی گتوند علیا در فاصله ۳۸۰ کیلومتری از مصب رودخانه کارون و در ۲۵ کیلومتری شمال شهرستان شوشتر و در نزدیکی شهر گتوند واقع شده است و از نظر تقسیمات سیاسی در محدوده سه شهرستان گتوند، مسجد سلیمان و لالی قرار گرفته که دهستان جنت مکان از شهرستان گتوند، دهستان‌های لالی و سادات از شهرستان لالی و دهستان‌های جهانگیری، تل بزان و قلعه خواجه از شهرستان مسجد سلیمان را در بر گرفته است (نقشه ۱). این روستاها که در دو قسمت رودخانه کارون مستقرند از پراکندگی زیادی نیز برخوردار هستند.

نقشه (۱): روستاهای داخل و حاشیه مخزن سد

بارندگی منطقه در دوره ۳۵ ساله در ایستگاه کلیما توژی گتوند ۴۱۲ میلیمتر و در ایستگاه سینوپتیک سردشت ۵۰۸ میلیمتر است و میانگین سالیانه دما ۲۵ درجه سانتیگراد در ایستگاه گتوند گزارش شده است. میانگین تبخیر سالیانه (۱۳۶۲ تا ۷۴)، ۲۸۴۱، میلیمتر و میانگین رطوبت نسبی سالانه ۴۶/۵ درصد در ایستگاه گتوند است. تیپ اقلیمی منطقه نیز براساس مدل دمارتن و آمبرژه، گرم و نیمه خشک است.

از ۳۶ آبادی واقع در دریاچه سد که به‌طور کامل مستغرق می‌شوند، ۲۵ آبادی دارای سکنه‌اند که جمعیت آنها ۱۰۸۱ نفر بوده است. پرجمعیت‌ترین آبادی چم لوند با ۱۴۷ نفر جمعیت و کم‌جمعیت‌ترین آبادی عسگرآباد با فقط ۱ نفر جمعیت بوده است. اطلاعات حاکی از آن است که کل جمعیت ۱۰۸۱ نفری

منطقه در ۱۶۶ خانوار ساکن هستند که بدین ترتیب متوسط بعد خانوار در منطقه ۶/۵۱ نفر بوده و بالاترین بعد خانوار مربوط به آبادی لب رود با میانگین ۹/۵ نفر و پایین‌ترین بعد خانوار مربوط به آبادی عسگرآباد است که صرفاً ۱ نفر است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۸). روستاهای این منطقه از نظر درآمدی فقیرند، به‌طوری‌که درآمد سرانه افراد از متوسط استان پایین‌تر است و از نظر شغل غالباً دامدار و کشاورز هستند. اغلب زمینهای کشاورزی دیم بوده و دامداری نیز به صورت سنتی انجام می‌گیرد. در برخی روستاها به دلیل فقر مراتع، افراد مجبورند دامهای خود را کوچ داده و بیلاق و قشلاق کنند. تقریباً افراد ساکن در این محدوده از ایل بختیاری و بیشتر از طایفه منجزی و عرب کمره ای هستند. زبان و گویش اهالی بختیاری محلی و فارسی است.

هدف از انجام این تحقیق بررسی ویژگی‌های جغرافیایی و آثار اقتصادی-اجتماعی سکونتگاههای مشمول جابه‌جایی ناشی از ایجاد سدها با مطالعه موردی سد گتوند علیا بر روی رودخانه کارون است که به سبب ایجاد آن حدود ۳۵ آبادی و روستا به دلیل قرار گرفتن در پشت مخزن سد، مجبور به جابه‌جایی هستند.

از مهم‌ترین اهداف تحقیق می‌توان به موارد زیر را اشاره کرد (رحمتی، ۱۳۸۸)

- ۱- شناسایی دقیق آبادی‌ها و ویژگی‌های جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنها.
- ۲- شناسایی آثار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و روانی اسکان مجدد روستاهای داخل مخزن سد.
- ۳- ارائه راهکار مناسب برای اسکان مجدد سکونتگاههای مشمول جابه‌جایی.
- ۴- تعیین مکان‌یابی سکونتگاههای جدید با تأکید بر زیرساخت‌های جغرافیایی و نگرش سیستمی.
- ۵- تدوین قوانین و سازوکارهای لازم، بویژه در گزارش‌های ارزیابی آثار محیط‌زیستی طرحهای سد با تأکید بر مطالعات عمیق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.
- ۶- ضرورت انجام مطالعات و ارزیابی آثار محیط‌زیستی طرحهای اسکان مجدد.

روش پژوهش

تحقیق در موضوع مورد مطالعه از نوع تحقیق علمی و کاربردی است. این تحقیق با استفاده از مطالعات علمی و

تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های آماری با استفاده از ضریب همبستگی بین متغیرها و مدل سوات بررسی و براساس نتایج حاصل از آن راهبرد اجرایی مشخص شده است.

یافته‌ها

تجزیه و تحلیل آماری

با توجه به این که در محدوده مورد مطالعه جوامع مختلفی از نظر اجتماعی (قوم و قبیله‌ای)، اقتصادی (میزان درآمد)، یا از نظر فرهنگی زندگی می‌کنند، از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و خوشه‌ای استفاده شده است. با در نظر گرفتن این که محدوده مورد مطالعه (سکونتگاه‌های پشت مخزن سد) دارای ۱۶۶ خانوار و جمعیتی بالغ بر ۱۱۸۰ نفر می‌باشد، سعی شده در روش نمونه‌گیری بیش از یک سوم ($\frac{1}{3}$)، جامعه یعنی ۶۳ خانوار مورد آزمون قرار بگیرند. خانوارهای مورد آزمون با توجه به نمونه‌گیری تصادفی از روستاهای شمس، چم لوند، گلزاری، نمره ۱، نمره ۲ و بابا زاهد انتخاب شده‌اند و سرپرستان این خانوارها پرسشنامه‌هایی را که براساس معیارهای محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تهیه و تنظیم شده بود تکمیل کردند. نتایج مورد بررسی و تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفته و سپس براساس نتایج آماری، ضریب همبستگی بین متغیرها و جدول سوات به دست آمد (جدول ۱).

تجربیات جهانی از قبیل کمیسیون بین‌المللی سدهای بزرگ، بانک جهانی، بانک توسعه اسلامی و سایر منابع علمی، به استدلال علمی موضوع پرداخته و از نگاه جغرافیایی و با نگرش سیستمی، جنبه کاربردی به آن بخشیده تا در سایر سدهای بزرگ دیگر که با موضوع اسکان اجباری مواجه هستند مورد استفاده قرار گیرد. از ویژگی‌های بارز این تحقیق استفاده از جدیدترین منابع و مآخذ علمی داخلی و خارجی در زمینه تحقیق موجود است. روش‌های کسب اطلاع در زمینه مطالعات جغرافیایی می‌تواند به صور گوناگون دسته‌بندی شود. از متداول‌ترین روش‌ها در جمع‌آوری اطلاعات، چهار روش، استفاده از اسناد و مدارک (کتابخانه‌ای)، روش مشاهده عینی و میدانی، پرسشنامه و مصاحبه حضوری بوده که در این تحقیق نیز مورد استفاده قرار گرفته است:

برای گردآوری مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی از کتاب‌ها، مجلات، گزارش‌ها، آمارنامه‌ها، نقشه‌ها، اطلاعات اینترنتی و غیره استفاده شده است. علاوه بر مشاهده میدانی برای درک بهتر واقعیات و رسیدن به نتایج تحقیق از پرسشنامه نیز استفاده شده است. جامعه آماری مورد نظر سکونتگاه‌هایی است که در پشت مخزن سد قرار می‌گیرند و بالغ بر ۱۶۶ خانوار و جمعیتی بالغ بر ۱۱۸۰ نفر هستند. برای تعیین و سنجش جامعه آماری از ۶۳ خانوار، پرسشنامه تهیه شد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

جدول (۱): ضریب همبستگی متغیرهای مورد بررسی (رحمتی، ۱۳۸۸)

ردیف	متغیر اول	متغیر دوم	ضریب همبستگی
۱	رضایت شغلی افراد	تمایل شغلی افراد	۰/۰۶
۲	شغل فعلی افراد	تمایل شغلی افراد	۰/۸۹
۳	میزان درآمد خانوارها	توان خرید زمین	۰/۷۳
۴	تعلق محیطی	از بین رفتن هویت فرهنگی	۰/۹۷
۵	تعلق محیطی	روابط خویشاوندی	۰/۹۸
۶	تعلق محیطی	جدایی از محیط	۰/۹۹
۷	اطلاع افراد از جزئیات سد	رضایت از عملکرد مسئولان	-۰/۱۳
۸	نظرخواهی از افراد	رضایت از عملکرد مسئولان	۰/۱۷
۹	اعتماد مردم به مسئولان دولتی	رضایت از عملکرد مسئولان	-۰/۲۱
۱۰	اعتماد مردم به مسئولان محلی	رضایت از عملکرد معتمدان محل	۰/۹۱

تشکیل جدول سوات (SWOT)

مزیت‌ها و ضعف‌های درونی پدیده و فرصت‌ها
 مزایا (O) و تهدیدها (T) ناظر بر عوامل

نقاط قوت (S) و نقاط ضعف (W)

برنامه‌ریزی راهبردی از طریق سیاست‌گذاری‌های مربوط و مناسب، زمینه برای اجرای پروژه‌های عملیاتی و اقدامات اجرایی فراهم می‌شود (جدول ۳).

برونی پدیده است. تداخل عوامل چهارگانه مزبور راهبردهایی را با استفاده از نقاط قوت، فرصت‌ها برای تعدیل نقاط ضعف و تهدیدها ارائه می‌دهد (جدول ۲). روشن است که در فرایند

جدول (۲): راهبردهای چهارگانه تحلیل سوات (گلکار، ۱۳۸۴)

		محیط داخلی	
		قوت‌ها (S)	ضعف‌ها (W)
محیط خارجی	فرصت‌ها (O)	راهبرد تهاجمی (حداکثر - حداکثر)	راهبرد انطباقی (حداقل - حداکثر)
	تهدیدها (T)	راهبرد اقتضایی (حداکثر - حداقل)	راهبرد دفاعی (حداقل - حداقل)

یافته‌های مرحله دوم (تحلیل عوامل خارجی طرح اسکان مجدد)

نتایج حاصل از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی، پس از بررسی عوامل و فهرست کردن آن و تعیین ضریب آنها (از صفر تا یک) و همچنین رتبه هر یک از عوامل (ضعف‌ها و تهدیدها رتبه ۱ و ۲ و قوت‌ها و فرصت‌های رتبه ۳ و ۴) و تخریب آنها در یکدیگر نمره نهایی هر یک از عوامل به دست می‌آید. از جمع نمره‌های نهایی، بین ۱ تا ۲/۵ نشان‌دهنده ضعف داخلی و تهدید خارجی و جمع نمره‌های نهایی بین ۲/۵ تا ۴ مبین قوت داخلی و فرصت خارجی است (زیویار و رجبی، ۱۳۸۷).

پس از تعیین نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها در جدول سوات، براساس روش وزن‌دهی و نمره‌گذاری، عوامل خارجی و داخلی به‌طور مجزا ارزیابی شد که در دو جدول پیاپی نتایج آنها ذکر شده است. نتایج حاصل از دو مرحله تحلیل عوامل داخلی و تحلیل عوامل خارجی و در نهایت ترکیب عوامل، تعیین راهبرد شده است (جدول ۴ و ۵).

تشکیل جدول ماتریس ارزیابی نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدها

یافته‌های مرحله اول (تحلیل داخلی طرح اسکان مجدد)

چنانچه از تحلیل جدول فوق برمی‌آید امتیاز حاصل از ارزیابی عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف) برابر با ۲/۴۶ است. با توجه به مطالب ارائه شده عدد کمتر از ۲/۵ مبین ضعف داخلی سیستم است، بنابراین عدد ۲/۴۶ نیز نشان‌دهنده ضعف داخلی سیستم بوده و می‌تواند از عوامل مؤثر در عدم موفقیت اسکان مجدد روستاها به حساب آید که تبعات اقتصادی-اجتماعی را در پی داشته باشد.

یافته‌های حاصل از تحلیل مرحله اول (عوامل داخلی طرح اسکان مجدد)

www.SID.ir

جدول (۳): جدول swot آثار اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی روستاهای مشمول جابه‌جایی ناشی از اجرای سد گتوند (رحمتی، ۱۳۸۸)

شرح	نقاط قوت (s)	نقاط ضعف (w)	فرصت‌ها و امکانات (o)	محدودیت‌ها، تهدیدها و تنگناها (T)
اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - حس همکاری - وجود ارتباطات اجتماعی - نوع دوستی - روابط خویشاوندی 	<ul style="list-style-type: none"> - جابه‌جایی اجباری - اسکان اجباری - عدم امکانات رفاهی 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش سطح سواد - امکان اعمال مدیریت مشارکتی مردم محلی - افزایش سطح عمومی بهداشت 	<ul style="list-style-type: none"> - انتقال جمعیت - فقر اجتماعی - پراکندگی گروههای خویشاوندی - گسسته شدن ارتباط بین مردم و نیاکان - افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی - احتمال درگیری‌های اجتماعی - تشدید مهاجرت‌های روستایی و حاشیه‌نشینی - کاهش سطح عمومی بهداشت - آوارگی مردم محلی
اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه اقتصادی - صنایع دستی - تأمین نیروی کار ساختمانی سد 	<ul style="list-style-type: none"> - درآمد کم - وابستگی به اقتصاد محیط - اقتصاد محلی - عدم توانایی خرید زمین در شهر - افزایش قیمت زمین - عدم داشتن مهارت فنی برای جذب در شغل جدید - صنعتی شدن کشاورزی 	<ul style="list-style-type: none"> - امکان استفاده از روش‌های نوین آبیاری کشاورزی - بهره‌برداری بیشتر و بهینه از مزارع کشاورزی - ایجاد اشتغال در مراحل ساختمانی سد - امکان ایجاد شغل جدید نظیر- طبیعت‌گردی و آبی‌پرووری - احداث بزرگترین پل بر روی رودخانه - ایجاد جاذبه‌های گردشگری و رونق گردشگری - امکان ایجاد شغل‌های وابسته به گردشگری و اکوتوریسم 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش سطح معیشت مردم - از دست رفتن زمینهای مرغوب - نابود شدن منابع درآمد زا - بر هم خوردن ارتباط بین تولید کننده و مشتری - گسسته شدن بازار - دچار عدم کارایی شدن نیروی کار محلی - ضعیف شدن اقتصاد محلی - از بین رفتن صنایع دستی - از بین رفتن معیشت مبتنی بر دام - ویرانی نظام تولید - از دست دادن مالکیت زمین - از دست دادن درآمدهای غیر رسمی - فقر و ایجاد بدهی - کالایی شدن و مصرف گرایی
فرهنگی	<ul style="list-style-type: none"> - تعلقات فرهنگی - همکاری فرهنگی 	<ul style="list-style-type: none"> - فرهنگ سنتی و بومی - قر فرهنگی - سواد پایین 	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقای فرهنگ اجتماعی 	<ul style="list-style-type: none"> - از بین رفتن فرهنگ سنتی و کمرنگ شدن آداب و رسوم محلی - به مخاطره افتادن هویت فرهنگی - از بین رفتن مساجد و تکایا - به زیر آب رفتن قبور نیاکان - از بین رفتن آثار فرهنگی - فرد گرایی و انزوا

جدول (۴): ماتریس ارزیابی نقاط قوت و ضعف ناشی از عوامل داخلی اسکان اجباری سکونتگاه‌های داخل مخزن سد (رحمتی، ۱۳۸۸)

ردیف	عامل	مؤلفه	عوامل	نمره	ضریب	نمره نهایی
۱	نقاط قوت	اقتصادی	وجود اکوسیستم متنوع منحصر به فرد	۴	۰/۰۲	۰/۰۸
۲			وجود صنایع دستی و تولید محصولات کشاورزی	۴	۰/۰۳	۰/۰۱۲
۳			وجود مراتع غنی و دامداری در منطقه	۴	۰/۰۳	۰/۰۱۲
۴			وجود پهنه‌های زیستی متنوع گیاهی و جانوری	۳	۰/۰۴	۰/۰۱۲
۵			امکانات بالقوه گردشگری	۴	۰/۰۴	۰/۰۱۶
۶			تأمین نیروی کار ساختمانی سد	۳	۰/۰۲	۰/۰۶
۸		اجتماعی	وجود حس همکاری بین افراد محلی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۹			وجود حس همکاری بین مسئولان محلی و دولتی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۱۰			اعتماد به تصمیم‌گیرندگان محلی و دولتی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۱۱			وجود ارتباطات اجتماعی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۱۲			وجود ارتباطات شهری و روستایی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۱۳			نوع دوستی و کمک به یکدیگر در سختی‌ها و مشکلات	۴	۰/۰۴	۰/۱۶
۱۴			وجود روابط خویشاوندی	۴	۰/۰۴	۰/۰۱۲
۱۵			فرهنگی	تعلقات فرهنگی	۴	۰/۰۳
۱۶	همکاری فرهنگی	۳		۰/۰۳	۰/۰۹	
۱۷	نقاط ضعف	اقتصادی	درآمد کم	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۱۸			وجود شیب تند به سبب کوهستانی بودن منطقه و حرکات زمین لغزشی	۱	۰/۰۴	۰/۰۴
۱۹			محدودیت زمینهای کشاورزی	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۲۰			وجود اقلیم سرد کوهستانی	۱	۰/۰۲	۰/۰۲
۲۱			راه‌های صعب‌العبور	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۲۲			وابستگی به اقتصاد محلی	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۲۳			تولید سنتی	۱	۰/۰۲	۰/۰۲
۲۴			عدم توانایی خرید زمین در شهر	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۲۵			افزایش قیمت زمین به سبب تأسیسات سد	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۲۶			عدم داشتن مهارت فنی برای جذب در شغل جدید	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۲۷		اجتماعی	جابه‌جایی اجباری	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۲۸			اسکان اجباری	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۲۹			وابستگی شدید اجتماعی	۱	۰/۰۳	۰/۰۳
۳۰			عدم وجود امکان رفاهی	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۳۱	فرهنگی	فرهنگ سنتی و بومی	۱	۰/۰۴	۰/۰۴	
۳۲		فقر فرهنگی	۱	۰/۰۳	۰/۰۳	
۲/۴۶	۱	۷۸	مجموع			

جدول (۵): ماتریس ارزیابی نقاط فرصت و تهدید ناشی از عوامل بیرونی در اسکان اجباری سکونتگاه‌های داخل مخزن سد(رحمتی، ۱۳۸۸)

ردیف	عامل	مؤلفه	عوامل	نمره	ضریب	نمره نهایی
۱	فرصت‌ها	اقتصادی	امکان استفاده از روشهای نو آبیاری کشاورزی	۴	۰/۰۲	۰/۰۸
۲			بهره برداری بیشتر و بهینه از مزارع کشاورزی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۳			امکان توسعه گردشگری و بالفعل شدن توانایی‌های گردشگری، بویژه طبیعت‌گردی و ورزش‌های زمستانی و امکان ایجاد شغل‌های وابسته به گردشگری و اکوتوریسم	۴	۰/۰۴	۰/۰۱۶
۴			ایجاد اشتغال در مراحل ساختمانی سد	۳	۰/۰۲	۰/۰۶
۵			امکان ایجاد شغل خدماتی جدید نظیر طبیعت‌گردی و آبی‌پروزی	۳	۰/۰۳	۰/۰۹
۶			ایجاد جاذبه‌های گردشگری و رونق گردشگری نظیر احداث بزرگترین پل بر روی رودخانه	۴	۰/۰۳	۰/۰۱۲
۸	اجتماعی	فرهنگی و	افزایش سطح سواد	۳	۰/۰۱	۰/۰۳
۹			امکان اعمال مدیریت مشارکتی مردم محلی	۳	۰/۰۱	۰/۰۳
۱۰			افزایش سطح عمومی بهداشت	۳	۰/۰۱	۰/۰۳
۱۱	تهدیدها	اقتصادی	ارتقاء فرهنگ اجتماعی	۳	۰/۰۱	۰/۰۳
۱۲			جذب گردشگر	۳	۰/۰۲	۰/۰۶
۱۳			کاهش سطح معیشت مردم محلی	۲	۰/۰۲	۰/۰۴
۱۴			از دست رفتن زمین‌های مرغوب	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۱۵			نابود شدن منابع درآمدزا	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۱۶			بر هم خوردن ارتباط بین تولیدکننده و مشتری	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۱۷			گسسته شدن بازار	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۱۸			عدم کارایی شدن نیروی کار محلی و عدم جذب آنها در شغل‌های آتی به علت عدم داشتن مهارت فنی	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۱۹			ضعیف شدن اقتصاد محلی	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۲۰			از بین رفتن صنایع دستی	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۲۱			از بین رفتن معیشت مبتنی بر دام	۲	۰/۰۲	۰/۰۴
۲۲			وبرانی نظام تولید	۲	۰/۰۲	۰/۰۴
۲۳			از دست دادن مالکیت زمین	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۲۴	از دست دادن درآمدهای غیررسمی	۱	۰/۰۱	۰/۰۱		
۲۵	فقر و ایجاد بدهی	۱	۰/۰۲	۰/۰۲		
۲۶	کالایی شدن و مصرف‌گرایی	۲	۰/۰۳	۰/۰۶		
۲۷	اجتماعی	اجتماعی	انتقال جمعیت	۲	۰/۰۲	۰/۰۴
۲۸			فقر اجتماعی	۲	۰/۰۲	۰/۰۴
۲۹			پراکندگی گروه‌های خویشاوندی	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۳۰			گسسته شدن ارتباط بین مردم و نیاکان	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۳۱			افزایش ناهنجاریهای اجتماعی	۲	۰/۰۲	۰/۰۴
۳۲			احتمال درگیری های اجتماعی	۱	۰/۰۲	۰/۰۲
۳۳			تشدید مهاجرت‌های روستایی	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۳۴			حاشیه نشینی	۲	۰/۰۳	۰/۰۶

ادامه جدول (۵): ماتریس ارزیابی نقاط فرصت و تهدید ناشی از عوامل بیرونی در اسکان اجباری سکونتگاه‌های داخل مخزن سد (رحمتی، ۱۳۸۸)

ردیف	عامل	مولفه	عوامل	نمره	ضریب	نمره نهایی
۳۵	فرهنگ	فرهنگ	کاهش سطح عمومی بهداشت	۱	۰/۰۱	۰/۰۱
۳۶			آوارگی مردم محلی	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۳۷			از بین رفتن فرهنگ سنتی و کمرنگ شدن آداب و رسوم محلی	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۳۸			به مخاطره افتادن هویت فرهنگی	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۳۹			از بین رفتن مساجد و تکایا	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۴۰			از بین رفتن اماکن مذهبی	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۴۱			از بین رفتن مدارس	۱	۰/۰۲	۰/۰۲
۴۲			به زیر آب رفتن قبور نیاکان	۲	۰/۰۴	۰/۰۸
۴۳			از بین رفتن آثار فرهنگی	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۴۴			از بین رفتن آثار باستانی	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
۴۵			فرد گرایی و انزوا	۲	۰/۰۳	۰/۰۶
			جمع			۹۰

جدول (۶): ترکیب عوامل داخلی و خارجی

عوامل داخلی		عوامل خارجی	
S (قوت)	W (ضعف)	O (فرصت)	T (تهدید)
۱/۶۰	۰/۸۶	۰/۷۸	۱/۲۹
مجموع ترکیب عوامل			
SO	WT	ST	WO
۲/۳۰	۱/۱۵	۲/۸۹	۱/۶۴

کند؛ نظیر آنچه در برخی از سدها انجام گرفته و به علت پرداخت نقدی به عنوان راهکار جبران خسارات باعث بالاترین افراد شده و آنها با مهاجرت به شهرها و به دلیل عدم توان خرید زمین در شهر به حاشیه نشینی روی آوردند. این مسئله بحران اجتماعی در شهر ایجاد کرده و گاهی با روی آوردن افراد به شغل‌های کاذب از قبیل اعتیاد فروپاشی نظام خانواده را در بر دارد، ضمن این که در مورد سد نیز اکثر روستاییان گزینه پرداخت نقدی را متقبل شده‌اند ولی از آینده خود خبر ندارند و فعلاً در بالاترین کیفیت و سرگردانی به سر می‌برند.

همان‌طور که در تجزیه و تحلیل کمی و کیفی با استفاده از روش سوات مشخص شد اسکان اجباری در وضعیت مخاطره‌آمیزی قرار دارد و تهدیدهای زیادی متوجه این موضوع است که در جدول سوات به تفکیک مورد بررسی قرار گرفته است. از نتایج مدل سوات مشخص شد باید از راهبرد حداکثر-حداقل، یا به عبارتی راهبرد اقتضایی در برنامه‌ریزی‌ها استفاده

چنانکه از مجموع ترکیب عوامل با توجه به ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی برمی‌آید، میزان امتیازهای مربوط به S (قوت) و T (تهدید) بیشتر از سایر عوامل بوده، و در نتیجه باید در سیاست‌گذاری‌های اسکان اجباری طرح از راهبرد حداکثر-حداقل بهره برد که در این روش، راهبردهای توسعه‌ای و ساماندهی توصیه می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به تحقیقات و بررسی‌های به عمل آمده مشخص شد که احداث سد به علت قرار گرفتن برخی روستاها و زمینهای کشاورزی در پشت مخزن سد، آثار اقتصادی و اجتماعی منفی فراوانی در پی دارد و این تبعات برای جوامع روستایی که به دلیل شرایط خاص جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کاملاً به محیط جغرافیایی وابسته‌اند، دو چندان است. برنامه‌ریزی غلط و نادرست ممکن است تبعات مذکور را بیشتر و غیر قابل جبران

برای حمایت و جبران مردم متأثر از ساخت سد بدانها پیشنهاد می‌شود، ارزش پولی کلیه هزینه‌هایی را که آنها متحمل می‌شوند به حساب آورد بدیهی است هر ارزیابی که هزینه‌ها و صدمات واقعی آنها را جبران نکند با شکست مواجه خواهد بود. این بدین معنی است که رضایت خاطری که افراد روستاها از اجرای طرح می‌برند در پیشنهادها گنجانده شود و فقط به جبران ارزش خانه و زمین‌هایی که از دست می‌دهند محدود نشود.

با توجه به تحقیقات و بررسی‌های به‌عمل آمده پیشنهادهای زیر توصیه می‌شود (رحمتی، ۱۳۸۸):

۱. ضرورت تدوین قوانین مربوط به اسکان مجدد و جابه‌جایی اجباری مردم برای انجام طرح‌های توسعه.
۲. در بحث اسکان مجدد حتماً از خود مشمولان جابه‌جایی در مورد انتخاب محل سکونت نظرخواهی شود و از مشارکت روستاییان در فرایند اسکان مجدد استفاده شود.
۳. لزوم تهیه گزارش ارزیابی آثار محیط‌زیستی اسکان مجدد سکونتگاه‌های مشمول جابه‌جایی با تأکید بر شناسایی آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.
۴. حتی‌المقدور سعی شود تا جایی که ممکن است اسکان اجباری صورت نگیرد، یا با حداقل جابه‌جایی مکان‌گزینی شود.
۵. معلوم بودن زمان و مکان اسکان مجدد برای مردم در تصمیم‌گیری نسبت به جابه‌جایی کمک می‌کند.
۶. برای این‌که مردم آسیب‌دیده خسارت دریافتی را سرمایه‌گذاری کنند نیاز به سازوکار نظارتی از طریق مؤسسات مربوط، بویژه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و متخصصان احساس می‌شود.
۷. قبل از جابه‌جایی، مکان‌یابی برای اسکان صورت گیرد سپس نسبت به جابه‌جایی افراد طبق برنامه زمان‌بندی مشخص انجام گیرد.
۸. در تعیین مکان‌یابی روستاهای جدید توصیه می‌شود این کار، حتی‌المقدور در نزدیک‌ترین فاصله به مکان سابق در حاشیه دریاچه سد در صورتی که خود روستاییان زمین کشاورزی داشته باشند با واگذاری اراضی ملی به‌وسیله دولت و فراهم کردن امکانات کشاورزی از قبیل آبیاری و گرفتن آب از دریاچه صورت پذیرد. با توجه به بازدید میدانی به‌عمل آمده و صحبت با روستاییان توانایی ایجاد شرایط مذکور وجود دارد.
۹. ایجاد فرصت‌های شغلی، از قبیل اولویت دادن افراد در منافع

کرد. راهبرد اقتصادی بر پایه بهره‌گرفتن از قوت‌های سیستم برای مقابله با تهدیدها تدوین می‌شود و هدف آن به حداکثر رساندن نقاط قوت و به حداقل رساندن تهدیدهاست. با وجود این از آنجا که تجارب گذشته نشان داده است که کاربرد نابجای قدرت می‌تواند نتایج نامطلوبی به بار آورد هیچ سازمانی نباید به‌طور نسنجیده از قدرت خود برای رفع تهدیدها استفاده کند (گلکار، ۱۳۸۴). سازمان با استفاده از نقاط قوت خود آثار ناشی از تهدیدهای موجود در محیط خارج را کاهش می‌دهند. (سازمان از درون قوی ولی با مشکلات بیرونی زیادی تهدید می‌شود، یا مجموعه قوی با تهدیدهای زیادی روبه‌روست).

از آنجا که تصمیم‌گیری و اتخاذ سیاست‌ها بر عهده مجریان سد و شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران است و معمولاً در اجرای برنامه سدها تصمیمات متخذه و برنامه‌ریزی‌ها یکطرفه و بیشتر از سوی دولت صورت می‌گیرد باید نهایت دقت در اتخاذ سیاست، صورت گیرد. همان‌طور که گفته شد می‌باید از هرگونه اقدام نسنجیده خودداری شود و طبق جدول ماتریس سوات و تجزیه و تحلیل آن مشخص شد ضمن آن که نقاط قوت خوبی وجود دارد، تهدیدات زیادی نیز متوجه این موضوع است و باید سعی شود سیاستی اتخاذ شود که موجب تقویت نقاط قوت شود و تهدیدها را به حداقل ممکن کاهش دهد تا با توجه به اجتناب‌ناپذیر بودن اسکان مجدد شاهد تبعات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و حتی سیاسی موضوع نباشیم.

پیشنهادها

نظر به این‌که در ایران به‌دلیل شرایط خاص جغرافیایی کشور پروژه‌های سدسازی زیادی انجام گرفته و بعضی در حال انجام، یا در دست مطالعه است، اکثر آنها با پدیده اسکان مجدد که از مهم‌ترین موضوعات مورد بحث به‌دلیل تبعات اقتصادی- اجتماعی و روانی و گاهی جبران‌ناپذیر است توصیه می‌شود در تعیین راهبردها و برنامه‌ریزی‌ها دقت لازم صورت گیرد و هر نوع برنامه‌ریزی با شناخت دقیق مطالعات روستایی و با نگاه محیطی صورت گیرد.

امروزه در کتاب‌شناسی توسعه، مفهوم توسعه جای خود را به مفهوم توسعه پایدار، یعنی ملاحظه مسائل محیط‌زیستی و توجه به بنیان‌های محیطی یا جغرافیایی در حین توجه به مسائل اقتصادی، داده است. بنابراین بهره‌برداری از منابع باید مبتنی بر توسعه پایدار باشد یعنی الزامی است که مجموعه سیاست‌هایی که

۱۳. بهترین راه جلوگیری از مخاطرات جابه‌جایی، ایجاد جابه‌جایی براساس تملک زمین جدید، یا مقابله با خانه به دوشی از طریق اجرای برنامه‌های ساخت مسکن است.

۱۴. شناسایی نخبگان محلی برای میانجی‌گری و پیشبرد امور و استفاده از آرای آنها در سیاست‌گذاری‌ها و مشارکت قطعی آنها در برنامه‌ریزی‌ها بر موفقیت اسکان مجدد و کاهش تبعات اجتماعی آن می‌افزاید.

۱۵. اختصاص بخشی از درآمد آبی سد صرف توسعه منطقه.

۱۶. انتقال آثار فرهنگی و باستانی و مذهبی نظیر مقبره بابا زاهد به مکان جدید و حتی قبور نیاکان برای کاهش تألمات روحی.

سد از طریق کشاورزی مکانیزه در حاشیه، یا پایین‌دست سد، طرح‌های گردشگری و طبیعت‌گردی و خدمات وابسته به آن، ماهیگیری و غیره. شرایط یاد شده زمینه‌های بازگشت جوانان مهاجر را نیز فراهم می‌کند که خود می‌تواند موجبات توسعه روستایی را به سبب شغل‌های جدید و افزایش جمعیت روستاها فراهم سازد.

۱۰. بهبود شاخص‌های کلی توسعه نظیر افزایش نرخ باسوادی، شاخص طول عمر، نرخ باسوادی زنان در برنامه‌ریزی‌های بلندمدت لحاظ شود.

۱۱. مردم فاقد زمین و افرادی که شغل خود را به‌علت سدسازی از دست می‌دهند باید مورد توجه قرار گیرند. این گروه آسیب پذیرترین طبقه در نظر گرفته شده‌اند

۱۲. مدیریت بهداشتی و فراهم کردن تسهیلات و خدمات در سکونتگاه‌های جدید و نیز در محدوده سد الزامی است.

فهرست منابع

- آسایش، ح. ۱۳۷۴. اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران.
- استعلاجی، ع. ۱۳۸۴. راهکارهای توسعه پایدار روستایی با تاکید بر جغرافیای کاربردی، فصلنامه سرزمین، شماره ۵، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- افراخته، ح. ۱۳۸۴. تحولات اجتماعی، اقتصادی و چالش‌های نواحی روستایی فصلنامه سرزمین، شماره ۵، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- بانک توسعه اسلامی. ۱۳۸۸. اسکان مجدد در طرح‌های توسعه (کتاب راهنما)، ترجمه محمدعلی شهسواری و حسین اسماعیلی قلمز.
- بدری‌فر، م. ۱۳۷۹. مبانی جغرافیای انسانی سیستم «انسان - محیط»، مجله دانشنامه شماره ۳۶ و ۳۷، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- جهاد دانشگاهی تهران. ۱۳۸۳. مطالعات اقتصادی، اجتماعی و طبیعی سد گتوند، شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران.
- جهاد دانشگاهی تهران. ۱۳۸۵. گزارش نهایی طرح مطالعات اجتماعی، اقتصادی و طبیعی حوزه بالادست سد گتوند علیا (۱۵ جلد)، شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران.
- رحمتی، ع. ۱۳۸۸. بررسی اثرات اقتصادی اجتماعی سکونتگاه‌های مشمول جابه‌جایی ناشی از اجرای سدها «مطالعه موردی سد گتوند علیا رودخانه کارون» رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- زیویار، پ. و رجبی، آ. ۱۳۸۷. گسترش توسعه فضایی و ضرورت ایجاد شهرهای جدید «نمونه موردی شهر جدید پردیس»، فصلنامه جغرافیایی سرزمین شماره ۱۹، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- سعیدی، ع. ۱۳۸۶. مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت.

- گلکار، ک. ۱۳۸۴. مناسب سازی تکنیک تحلیلی «سوات» برای کاربرد در طراحی شهری، مجله صفا، شماره ۴۱، دانشگاه شهید بهشتی. مرکز ملی آمار ایران. ۱۳۸۸. آمار نامه تفصیلی ۱۳۸۵ استان خوزستان.
- کمیسیون جهانی سدهای بزرگ. ۱۳۸۶. سدها و توسعه چارچوب جدیدی برای تصمیم‌گیری، ترجمه کدیور، سعید، موسسه آموزش عالی و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- فرید، ی. ۱۳۷۵. جغرافیای فرهنگی و تهاجم فرهنگی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۱.
- نصیری، ح. ۱۳۸۴. توسعه و توسعه پایدار (چشم‌انداز جهان سوم)، انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست.